

ИБН СИНОНИНГ ФАЛСАФИЙ АСАРЛАРИДА ИНСОН КАМОЛОТИ

Юлдашева Л.С.

Тошкент Давлат стоматология институти доценти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада буюк Шарқ мутафаккири Абу Али ибн Синонинг нодир асарларида инсон камолоти, маданияти ва фалсафий мулоҳазасини юксалтириши каби масалалари ёритилган. Бугунги кундаги таълим соҳасидаги ислоҳатлар аجدодларимиз ижодини ҳар томонлама чуқур изланишларга даъват этиб, миллий маънавий қадриятларимиз салмоғини юксалтирмоқда. Жумладан, Абу Али ибн Сино фалсафий мероси кўпқиррали бўлиб, уларни ўзаро қиёсий ўрганиш фуқаролик жамияти асослари яратилаётган ҳозирги тарихий босқичларда муҳим аҳамият касб этади.

Калим сўзлари: дунёқараш, борлиқ, Ишқ рисоласи, гўзаллик, хунуклик, бағрикенглик, тана, рух, рухий камолот, маънавий юксалиши.

ABSTRACT

In this article, the great Oriental thinker Abu Ali Ibn Sina's rare works highlight the issues of human perfection, culture and raising philosophical reasoning. Today's reforms in the field of education encourage deep research into the creativity of our ancestors and raise the weight of our national spiritual values. In particular, the philosophical heritage of Abu Ali ibn Sina is multifaceted, and their comparative study is of great importance at the current historical stages when the foundations of civil society are being created.

Key words: worldview, existence, love treatise, beauty, ugliness, tolerance, body, spirit, spiritual maturity, spiritual growth.

КИРИШ

Жадал равишда олиб борилаётган ислоҳатлар таълим соҳасида ҳам ўз самарасини кўрсатмоқда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ўзининг маърузаларида, буюк аждодаларимизнинг илмий -маънавий меросини ўрганиш ҳам қарз ҳам фарздир. Ёшларимизни аждодаларимизга муносиб баркамол авлод қилиб тарбиялаш бизларнинг энг улуғ вазифаларимиздан ҳисобланади, деб таъкидлаган. ...агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, жони ва рухи маънавийдир"¹.

¹ Ш.М.Мирзиёев Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.Ўзбекистон 1-жилд. 2017

“Шифо-ар раис” номи билан машхур бўлган Ислом оламининг машхур мутафаккири, файласуфи ва қомусий алломаси Абу Али ибн Синонинг ҳаёти ва фаолияти бугунги ёш авлода алоҳида ғурур ва эҳтиром туйғуларини уйғотади. Илмий тадқиқот ишларини 16 ёшида бошлаган бу улуғ зот ўз умри давомида 450 дан ортиқ асар яратди. Уларнинг аксарияти аввало тиббиёт ва фалсафа, шунингдек, мантиқ, кимё, физика, астрономия, математика, мусиқа, адабиёт, тилшунослик соҳаларига бағишланган. Леонардо да Винчи, Микеланжело, Фрэнсис Бэкон ва бошқа кўплаб Ғарб файласуф-олимлари унинг асарларини ўқиб, ҳайратга тушганлар.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Унинг фалсафий дунёқараши, борлиқ, билиш, қадрият ҳақидаги илмий билиши, инсон руҳи, табиати, характери, мижозлар ҳақидаги тиббий қарашлари умумбашарий аҳамият касб этади. Аллома ижодига, унинг яратган беназир фалсафий мазмундаги асарларининг тадқиқи мамлакатимизда, бевосита миллий ғоя тарғиботи, ёшларда ватанпарварлик, юртпарварлик, яратувчанлик кайфияти, тарбияси, умуминсоний характердаги маданиятини, фалсафий мулоҳазасини юксалтиришда муҳим назарий ва амалий аҳамият касб этмоқда. Ибн Синонинг ижтимоий идеал ҳақидаги борлиқга нисбатан ва тасаввурий қарашлари унинг “Соломон ва Ибсол”, “Тайр қиссаси”, “Тиб қонунлари” асарларида қилинади. Биз асосан мутафаккирнинг “Тайр қиссаси”нинг мазмуни, фалсафий моҳияти ҳақида фикр юритамиз. Ибн Синонинг фалсафий қиссаларидан бири бўлган бу асар илмий мукамаллиги ва баён қилган фикрлар теранлиги билан ажралиб туради. Бу асарнинг ботиний маъноларини яхши тушуниш учун алломанинг “Ат-танбеҳ вал-ишорат” асарида айтилган айрим мулоҳазалар билан яқиндан танишиб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Аллома асарининг еттинчи боби “Руҳнинг танадан ажралиши” деб аталади. Ушбу бобда Ибн Сино такидлайдики, яъни “Жаҳонда турли жонли мавжудотларнинг ҳолатларида кўрилган (ва кўриладиган) меёрдан ошиқ ҳовлиқиш, эҳтирос ва ғазабга берилиш сабабли инсонинг охиратдаги ҳаёти ҳақида нотўғри тасаввурлар пайдо бўлади. Лекин, бундай ҳолатдаги одамлар жамиятда озчиликни ташкил этади. Тангри таоло шундай сабабларга кўра ёмонлик қилиб яшовчиларни, буларнинг тақдирига шулар ёзилганлигини яхши билади ва ҳамда уларни вақтинча тинч қўяди. Алломанинг қайд қилишича, инсон ўзининг онги билан яхши тушиниши даркор. Асарда таъкидланадики: -Эҳтимол, сенда бундай савол туғилади. Кўпчилик одамлар жаҳолатга, эҳтиросларга ва ғазабга берилгандир. Нега бундай одамларни камчилик деб ўйлайдилар? Мутафаккир бунга жавобан инсон танаси, уч ҳил ҳолатда бўлишини билдиради. Биринчиси, ўз гўзаллиги ва соғломлиги

жихатидан энг яхши холат. Иккинчиси, гўзаллиги ва соғломлиги етишмаган холат. Учинчиси, хунуқлик ва беморлик холати. Биринчи ва иккинчи турдаги одамлар бу дунёда тўлиқ ёки қисман бахтиёрликка ва соғломликка эришадилар”. Шундан сўнг Ибн Сино бу одамларнинг руҳи ҳам уч турли мазмунда эканлигини такидлайди: Биринчидан, ақлий, маънавий фазилатлар соҳиби бўлган инсонлар бўлиб улар олий бахт-саодатга эришадилар. Иккинчидан, ақлли, маънавий фазилатларга эга эмас, лекин билимсизлиги унинг охиратига зарар келтирмайдиган одамлар. Булар (бошқаларга ёмонлик қилмагани учун) охиратда соғ-саломат бўладилар. Учинчидан, руҳи соғлом, учрайдиган одамлар. Булардан ўртадагилар яъни иккинчи гуруҳ таркибига кирадиганлар яхшилик, саҳийлик қилмайдиган, ёмонлик ҳам қилмайдиганлар жамиятда кўпчилиكنи ташкил этади. Ибн Синонинг замондоши аллома Муҳаммад Ғаззолийнинг бу соҳада масалага оид фалсафий фикрлари бутунлай бошқачадир. Муаллиф “Кимиёи саодат” асарида олтин, дур, гавҳар кам учраб, қум-шағал кўп учраганидай, нодир инсонлар кам, жўн, саёз, ёмон одамлар эса кўпчиликдир деб такидлайди. Ибн Сино фалсафий қарашларда тушинтирадики, “Инсон дегани” еб тўймаслиги, очкўзлиги сабабли турли касалликлар билан жазолангани каби, инсон руҳи ҳам гуноҳлари, нуқсонлари учун (ҳар икки дунёда) жазоланади. Жумладан Ибн Синонинг “Ат-Танбеҳ вал-ишорат” асарида айтган қуйидаги фикрлари жуда қизиқарлидир. “-Авом, илмсиз одамлардан бирига насиҳат қилиб айтамызки, сиз аёллар билан қўшилишни (шаҳватини), ширин таомларини энг яхши лаззат деб ўйлайсиз лекин, шуни билинки, оддий шахмат ўйинида ютиб чиққан одам учун бу ғалаба аёлларга қўшилишдан ва ширин овқатдан ҳам хузурлироқдир. Аллома такидлайдики, бошқа бир одам ҳалол яшашни ва мансаб, ҳокимиятини шахват ва ширин таомдан лаззатлироқ деб билади. Саҳий одамлар ҳам бировга бир нарса совға қилсалар ҳайвоний майл-истакни қондиришдан кўра кўпроқ лаззатланадилар. Мард, олижаноб инсон ҳалоллик, ор-номусни сақлаш олдида очлик ва ташналикни арзимас нарса деб билади. Такидлаш лозимки, Ибн Синонинг ЎЗФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти хазинасида сақланаётган “Саламон ва Ибсол” қиссаси билан Б. Шидфар таҳлил қилган, шарҳлаган “Саламон ва Абсол” қиссаси ахлоқий – фалсафий ғояси жихатидан ўхшаш бўлсада сюжети ва қаҳрамонлари бир бирдан жиддий фарқ қилади. Тошкентдаги шарқшунослик институти нусхасида Ибсол ва Саламон акаукалар сифатида тасвирланганлар. Маликанинг исми айтилмаган. Унинг ахлоқсизлиги, жиноий қилмишлари, шахватпарастлиги ҳар икки вариантда ҳам қатъий қораланади. Лекин идеал ижобий образ – сиймо Ибсол нима учундир

Германиялик шарқшунос Б. Шидфар топган нусхада маликанинг исми Абсолга айланган. Саламон ўрнида Б. Шидфар вариантыда Рум подшоҳи Германус бўлиб, булар энди ака-ука эмас, ота-ўғил сифатида тасвирланган. Атоқли шарқшунос олим Абдусодиқ Ирисов асарнинг Тошкент шаҳридаги нусхаси ҳақида бундай ёзган эди: “Бу асар сўнги йилларгача Фарбу Шарқнинг файласуф олимларига маълум бўлмай келди. Файласуфлар асарни йўқолиб кетган деб ўйлардилар. Баъзи манбашунос олимлар эса Ибн Сино бу асар сюжетини ўзидан олдинроқ ўтган Хунайин ибн Исҳоқнинг юнончадан таржима қилган “Саламон ва Ибсол” қиссасидан олган деб ҳисоблаганлар. ЎЗФА Шарқшунослик институтида (қўлёзмалар) фондида сақланаётган бу асар чалкаш фикрларга барҳам бериб, Ибн Синонинг оригинал асари ва алломанинг қаламига мансублигини исботлади. Бу асарда ака-ука, Саламон ва Ибсол ҳақида ҳикоя қилинади. Ибсол акаси кўлида тарбияланади. Лекин уни янгиси севиб қолиб, муҳаббат изҳор қилади. Ибсол ўзини алоқасиз бўлиб кўринишдан кўрқиб ундан узоқроқ олиб юради. Лекин аёл унга яқинлашмоқчи бўлади, аммо мақсадига эриша олмагач Ибсолга синглисини бериб, ниятини амалга оширмоқчи бўлади. Тўй кечгаси чимилдиққа қоронғуда билдирмай, синглиси ўрнига ўзи кириб ётиб олади. Лекин Ибсол хотинининг макрини сезиб қолиб, ундан қутилиш учун урушга жўнаб кетади. Жангдан қайтгандан кейин малика Ибсолни ошпаз орқали захар бериб ўлдиради. Аммо маликанинг сири очилиб қолади. Натижада ундан ғазабланган Подшоҳ маликага ҳам захар бериб ўлдиради. Бу икки асарнинг сўнги сюжейти бир бирдан жиддий фарқланади. - Ҳаётда инсон учун икки йўл бор. Биринчиси, инсонга ато қилинган ақл заковат етакчилигида маънавий юксакликларга чиқиш, иккинчиси, салбий ҳиссиётларга берилиб, ахлоқий жихатдан тубанликларга қулаш. Сенга фикрим тушунарли бўлиши учун ҳақиқатни моҳиятини билишинг учун ҳиссиётлар оламидан мисол келтираман. Бизнинг ҳумоюн даргоҳимизга яқин бўлишни хоҳловчи инсонлар адолатли ва оқил одамлардир. Бундай (одил ва оқил) одамлар жисмоний кучларини, бази имкониятларни тоғ чўққисидаги адолат ҳақиқат тимсоли бўлган нурга яқинлашиш учун сарфлайди. Бу одамларнинг Ушбу нурга яқинлашганлиги аломати яъни белгиси шуки, уларга табиатнинг, борлиқнинг барча сирлари очилади. Бундай ҳолат инсоннинг маънавий юксалишидаги унинг камолотининг биринчи, қуйи босқичидир. Ўзларининг самарали ҳаракати билан маънавий камолотнинг ўртача босқичига етишганлар осмондан тушаётган (тажаллий) оламшумул ғолиб нурни кўрадилар. Энг юқори босқичга етишганлар эса (табиат ва руҳий) оламдаги барча мавжудотларнинг моҳиятини, ҳақиқатини ва адолатини мазмунини тўлиқ била оладилар. Асарда

такидланадики, агар сен доимо хотининг айтганларингга итоат қилиб, қулоқ соладиган бўлишни истасанг, юксак интилишлардан айрилсан, ҳақиқатга етиш йўлинг узоклашади, йўл озинг (савоб, хайрли ишларинг) ҳам тугайди. Лекин, агар сен ҳақиқий эркаклардай (мард инсонлардай) ўзингга юксак ниятлар йўлини очишни истасанг, мана бу фоҳиша Абсолдан кўнгилингни узгин, у билан яқин бўлиш сенга ярашмайди. Агар мард бўлиб, ундан (шаҳват, фоҳишабозликдан) узоклашсанг, совчи бўлиб, сенга шундай маъшукани топиб бераманки, у сенга тоабод вафодор, содиқ ёр бўлмай. Асарда тасвирланишича, Саламон подшоҳ отасининг панд-насихатига қулоқ солмайди, севгилиси Абсолдан воз кечмайди. Маъшукаси Саламонга “Бу ёлғон гапларга қулоқ солма, отанг сенга насиҳат ва дўқ-пўписа қилиб, ҳаёт лаззатларидан воз кечишингни хоҳлайди” дейди. Аммо подшоҳ ўғли Саламон оиласининг панд насиҳатларига амал қилмай, қайсарлик қилиб севгилиси билан учрашаверади. Подшоҳ ўғлини бундай гуноҳдан қутқариш учун канизак Абсолни ўлдиришга қарор қилади. Давлат бошлиғининг қароридан огоҳ бўлган Саламон ва Абсол Мағриб тарафлардаги денгиз орқасидаги худудга қочадилар. Муаллифнинг мазкур фалсафий қиссасида аллегория – мажоз, рамзий маънолар яширинган. Файласуф тадқиқотчилар (Саид Нафисий, Б. Шидфар, Абдусодиқ Ирисов) фикрича, бу асарда подшоҳ образи – Ақл тимсоли, Саламон камолот изловчи толиб – солиқ, йўловчи, Абсол – инсоннинг жисмоний (маълум маънода ҳайвоний) майл – истаклардир. Мағриб эса, Шарқ файласуфлари назарида – кунботар, Ақл куёшининг ботишини, яъни сўнишини ифодалайди. Ибн Сино “Ҳайй ибн Яқзон” (“Уйғоқ ўғли Тирик”) асарида ҳам Мағриб ҳақида бундай ёзган эди: Мағрибнинг энг узок жойида катта ва иссиқ бир денгиз бор. Уни Тангри китобида “ Айн-ул – ҳамиатан” – иссиқ чашма деб юритилади. Куёш унинг яқинида ботади. Бу денгиз бениҳоя хароб бир мамлакатдан бошланади. Турли томонлардан мусофирлар келиб, уни обод қилиб турадилар. У ерларни доимий қоронғулик эгаллаб туради. Мусофирлар у ерга куёш ботганида керак бўлади, деб бир озгина ёруғлик олиб борадилар. У ернинг тупроғи шўр бўлади. Бориб кўним бўлиб қолганлар ариқ қазиб, обод қиладилар, бинолар қуриб кўчатлар ўтқазадилар. Бошқа бирлари иморат соладилар, кейин у бинолар қулайди, уни яна тиклашади, тагин бузилади. Ибн Синонинг бу сирли, мажозий сўзлари фалсафий тадқиқотларда етарлича изоҳ берилмаган ва шарҳини топмаган. Атоқли шарқшунос А. Ирисов ушбу ҳолат ва мавжуд воқеаликнинг мохиятини изоҳлашга мушоҳада қилишга ҳаракат қилган. Унинг фикрича, асарда айтилган “Иссиқ чашма”нинг таркиби модда, материядан иборатдир. Муаллиф куёшнинг чашма яқинида ботишини модданинг шаклга кириши яъни

бошқа шакилга айланиши деб изоҳлайди. Бизнингча, бу изоҳга аниқлик киритиш лозим. Агар “Иссиқ чашма” – модда, материянинг намоён бўлиши бўлса, унинг яқинида қуёшнинг ботиши модданинг шаклга кириши бўлмайди. Аввало, Ибн Сино бу асарининг ушбу сюжети орқали ерда Қуёшнинг ботиши орқали қандай маънони, мақсадни кўзда тутгани аниқ эмас. Бизнингча, Қуёш, ёруғлик – илм – фан, маърифатдир. Иссиқ чашма мазмунида келтирилган образ ўткинчи дунё ижтимоий турмуш ташвишларидир. Яъни, илм – фан қуёш ботганда ҳаёт ташвишлари оғирлашиб инсонлар онги дунёқарашни қоронғулашади. “Бу денгизнинг бениҳоя хароб бир мамлакатдан бошланиши” дейилиши бизнингча, муаллиф (Ибн Сино) турли таъсирларга, бериладиган, касалликларга чалинадиган жонзодлар, ижтимоий қийинчиликлар кўпайган юрт ташвишлари шу жумладан мураккабликларга дучор бўлган инсонларнинг жисми, танасини кўзда тутган бўлиши мумкин.

Хулоса, қилиб айтганда Ибн Синонинг фалсафий қарашларидаги муҳим хусусиятлардан бири унинг инсон ҳақидаги, моҳияти, ҳаракатлари мазмуни ва ундаги ақл маънавий дунёсининг хусусиятларини фалсафий нуқтаи назардан изоҳлаганлигидадир. Шунингдек аллома инсон тарақиётидаги муҳим омиллардан бири унинг дунёвий ва диний билим олиш учун мунтазам ҳаракати зарурлиги ҳақидаги фикрлари фуқоролик жамияти шароитида ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Буюк файласуфнинг бу илмий хулосалари баркамол шахс тарбиясида алоҳида ўринга эга.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ:

1. Ш.М.Мирзиёев Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.Ўзбекистон 2017
2. Ziyodullayev, Maqsudjon Shokirjon O'G'Li. "ABU ALI IBN SINONING "HAY IBN YAQZON" FALSAFIY QISSASINING YORITILISHI VA UNING FALSAFIY TAHLILI" *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, vol. 2, no. Special Issue 4-2, 2022, pp.
3. Jurayev, S. S. O. G. L. (2022). ABU ALI IBN SINONING INSON VA UNING MA'NAVIY KAMOLOT MASALASIGA MUNOSABATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 23), 902-908.
4. Sagdullaevna, Y. L. (2022). The Principle of Emanation in IBN Sino's Ontology. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 3(12), 90-92. Retrieved from <https://cajssh.centralasianstudies.org/index.php/CAJSSH/article/view/539>
5. Yuldasheva, L.S. (2024). LIFE GIVEN TO PEOPLE. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4 (2), 678-682.